

ADABIYOTSHUNOSLIK METODLARI

Qodirjonova Mohlaroy Quدراتjon qizi

Annotatsiya: Adabiyotshunoslik metodlari adabiy asarlarni, ularning mazmunini, shaklini, badiiy xususiyatlarini, ijtimoiy va falsafiy asoslarini o'rganishda muhim ilmiy vositadir. Bu metodlar adabiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, asarlarning ma'no qatlamlariga kirib borish, yozuvchi va ijod muhitini hamda davr ijtimoiy-iqtisodiy sharoitini ilmiy nuqtai nazardan baholash uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Adabiyotshunoslik metodlarining har biri o'z mazmuni, yondashuvi va ilmiy prinsiplari bilan ajralib turadi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda asosan tarixiy, biografik, tipologik, psixologik, sotsiologik, formal, struktural, komparativ, mantiqiy-tahliliy, lingvopoetik, aksiologik, hermenevtik va sotsio-madaniy tahlil metodlari keng qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: adabiyotshunoslik metodlari, tarixiy tahlil, biografik metod, tipologik yondashuv, psixologik tahlil, sotsiologik metod, formal tahlil, struktural yondashuv, lingvopoetik tahlil, aksiologik metod.

Adabiyotshunoslik metodlariga birinchi navbatda tarixiy metodni kiritish mumkin. Ushbu metod adabiy asarni uning yaratilgan davri bilan bog'liq holda o'rganadi, asar hamda muallifning hayotiy tajribalari va ijtimoiy muhitini, asar paydo bo'lgan zamon nuqtayi nazaridan tahlil qiladi. Tarixiy metod yordamida adabiy asardagi voqealar, obrazlar, ularning jamiyatdagi real voqealarga munosabati va adabiy jarayonlar o'rtasidagi uzviylik aniqlanadi. Bu metod tafsiliy tarixiy kontekstda asarni o'rganishda alohida ahamiyat kasb etadi. Tarixiy yondashuv adabiyotni bir-biriga bog'liq jarayonlarning mujassami sifatida talqin qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, asar yaratilishining sotsial asoslari, muallif shaxsi, biografik tafsilotlar va jamiyat ehtiyojlari ham e'tiborga olinadi. Biografik metod shuningdek adabiyotshunoslikda muhim o'rin tutadi. Ushbu metod asar mazmuni va badiiy tafakkurida muallifning hayotiy tajribasini yetakchi omil deb hisoblaydi. Biografik metod yordamida yozuvchining individual kechinmalari, shaxsiy fazilatlar, psixologik holatlari va dunyoqarashi asarni yuzaga keltirish jarayonida qanday rol o'ynagani o'rganiladi. Yozuvchining tarjimai holi, hayotiy yo'lidan chiqarilgan xulosalar, uning adabiy asarlaridagi syujet va obrazlarga bo'lgan ta'siri keng yoritiladi.[1]

Tipologik metod adabiyotda umumiylik va o'xshashliklarni aniqlash, adabiy jarayonlarning tipik shakllari va xususiyatlarini ilmiy tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu metod yordamida asarlar o'rtasidagi umumiy tendensiyalar, ularning tipologik jihatlari va xalqlar adabiyotidagi o'xshash tafakkur tarzlari o'rganiladi. Tipologik metod adabiy jarayonlardagi global tendensiyalarni, shakl va mazmundagi o'xshashliklarni aniqlash

uchun muhim ahamiyatga ega. Natijada, turli millat adabiyotlarining o'zaro bog'liqligi va rivojlantiruvchi omillarini ilmiy asosda o'rganish imkoniyati yuzaga keladi. Psixologik metod asaring badiiy tarkibida qahramonlar ruhiyati, psixologik holatlarni, inson ongining yashirin qatlamlarini o'rganuvchi yetakchi ilmiy yo'nalishlardan biridir. Bu metod qahramon ichki dunyosining chuqur tahliliga, badiiy tafakkurda ruhiy kechinmalar tasvirining o'rganilishiga imkon beradi. Inson ruhiyati — asarning asosiy tahlil qilinadigan omili sifatida ko'riladi va psixologik jihatlar tahlil qilinadi; bu esa asar tuzilishining o'ziga xos psixologik qatlamlarini aniqlash, muallif pozitsiyasini chuqurroq tushunish imkonini beradi.[2]

Sotsiologik metod badiiy asarni ijtimoiy hayot voqealari, jamiyat, sinflar va guruhlar o'rtasidagi munosabatlar kontekstida o'rganadi. Ushbu metod yordamida adabiy asarda ijtimoiy masalalarning ifodasi, sotsial qatlamlarning aks etishi, jamiyat hayotining badiiy tasviri tahlil qilinadi. Sotsiologik metod — adabiyot va jamiyat o'rtasidagi uzviy aloqani chuqur ochib berishga xizmat qiladi. Unda ijtimoiy muammolar, ijtimoiy portretlar, turli sotsial guruhlarining badiiy tasvirlanishi o'rganiladi. Formal metod, ya'ni formalizm yo'nalishi, adabiy asarni faqat uning shakli va tasvir vositalari asosida o'rganishni nazarda tutadi. Ushbu metodda asar syujeti, kompozitsiyasi, badiiy ifoda ko'lamlari, badiiy tili, obrazlilik va poetik strukturasi tahlil qilinadi. Formal tahlil asarning estetik qimmatini, badiiyat elementlari, til va struktura mukammalligini o'rganishga asoslanadi. Formal metod asar matnining o'z-tuzilishini, struktura o'ziga xosligini, badiiy vositalarning turli ko'rinishlarini ilmiy mezonlar asosida talqin qiladi.[3]

Struktural metod adabiy asarni tuzilma jihatidan mukammal o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Strukturalizm asarda mavjud bo'lgan barcha element va faktorlarni bir butun sistema, ya'ni integratsiyalashgan struktura sifatida ko'radi. Struktural tahlilda asardagi obrazlar, voqealar, syujet vine-syujet plani, badiiy tafakkur muammolari, motivlar, til va badiiy detallar o'rtasidagi ichki bog'liqliklar ochib beriladi. Ushbu metod yordamida asar tuzilishi, ichki o'zaro aloqalar, badiiy detallarni tashkil qiluvchi elementlar integral obyekt sifatida sharhlanadi. Komparativ metod adabiy asar va jarayonlarni qiyosiy o'rganadi. Qiyosiy-tarixiy va qiyosiy-tipologik komponentlar orqali adabiy asarlar o'rtasidagi farq va o'xshashlik tahlil qilinadi. Shu yo'l bilan milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarni aniqlash, adabiyotlararo aloqalarni izohlash mumkin bo'ladi. Komparativistik yondashuv adabiyot o'zaro munosabatlari, o'zlashtirish jarayonlari, g'oya va shakldagi umumiyliklarni ilmiy asosda tahlil qilishga yordam beradi. Mantiqiy-tahliliy metod ilmiy tahlil va izchillik asosida adabiy asarni bosqichma-bosqich ilmiy tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Mantiqiy tahlil asarni o'ziga xos rivojlanish yo'li, mohiyati, g'oya va mazmunini ochib berishga xizmat qiladi. Unda asar ichidagi asosiy g'oya, syujet tarmoqlari, obrazlararo munosabatlar,

badiiy tafakkur va loyihalangan manzara chuqur tadqiq qilinadi. Mantiqiylik hamisha sistemalilik, natijaviylik va ilmiy asosga tayangan holda amalga oshiriladi.[4]

Lingvopoetik metod adabiy asarni til va nutq tafakkuri nuqtayi nazaridan ilmiy tahlil qilish imkonini beradi. Lingvopoetik tahlil asardagi leksik qatlamlar, poetik vositalar, til boyligi, ifodaviy vositalar, matn strukturasidan kelib chiqib o'tkaziladi. Bu metod asarning lirizm, badiiy obrazlilik, ijodiyot va so'z mahoratining nutq yaratish usullari kabi jihatlarni o'rganadi. Lingvopoetik yondashuv orqali tilda yuz berayotgan poetik jarayonlar, muallifning badiiy tafakkurda til imkoniyatlarini qanchalik samarali qo'llaganligi ilmiy jihatdan ochib beriladi. Bugungi adabiyotshunoslikda metodlarning rivojlanishi, ularning chuqurlashuvi va bir-biriga singishi jarayoni kuzatilmoqda. Yangi davr adabiyoti, postmodernizm, intertekstual, diskursiv, gender va kulturologik metodlarni ham adabiyotshunos, tahlilchi, mutaxassis keng ko'lamda ishga solmoqda. Bu esa zamonaviy adabiyotshunoslikda o'rganilgan obyektga turli nuqtai nazardan yondashish, asarning mazmunini, estetik xususiyatini, jamiyatda tutgan o'rnini har tomonlama ochib berish imkonini berdi. Adabiyotshunoslik metodlari har bir muayyan asarni tahlil qilishda, muallif dunyoqarashini o'rganishda, adabiy jarayon va an'analarning taraqqiyot bosqichlarini aniqlashda, adabiy tipologiyani belgilash va adabiyotning umumiinsoniy mohiyatini ochib berishda muhim vosita hisoblanadi. Ilmiy tahlil doirasida har bir metod o'z oldiga maqsad, vazifa va nazariy asosni qo'yadi; ularning samarali qo'llanishi esa adabiy tanqid, tahlil va tadqiqot natijalarining sifati va chuqurligini oshiradi. Bundan tashqari, zamonaviy ilm-fan rivojlanib borishi va yangi tendensiyalarning yuzaga chiqishi natijasida yangicha metod va yondashuvlar ham paydo bo'lmoqda. Ular orasida poststrukturalizm, dekonstruktsiya, intertekstual, feminist, psixoanalitik, dekonstruktiv, interaktiv, idrok metodlari kabilar alohida o'rin tutadi. Ularning har biri zamonaviy adabiyotshunoslikda o'z o'rniga, tadqiqot manbalariga va tahlil obyektlariga ko'ra qo'llanilmoqda. Adabiyotshunoslik metodlarini chuqur egallash, ularni tahlil va izlanish faoliyatiga samarali tadbiiq qilish, har bir adabiy asarni ilmiy asosda baholash zamonaviy filolog va adabiyotshunosning asosiy vazifalaridan sanaladi. Bu o'z navbatida adabiy tafakkur va tanqidchilik madaniyatini yuksaltirish, yangi iqtidorlarni tarbiyalash, adabiy merosimizga bugungi nuqtai nazardan baho berishni ta'minlaydi. Adabiyotshunoslik metodlari yordamida adabiy meros, milliy va jahon adabiyoti, zamonaviy badiiy tafakkur hamda estetik prinsiplar, g'oya va maqsadlar to'g'risida keng, keng qamrovli va sifatli ilmiy tahlil olib borish mumkin.[5]

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, adabiyotshunoslik metodlari — bu adabiy asarlardagi badiiylik, mazmun, g'oya, estetik va sotsial xususiyatlarni ilmiy asosda chuqur va yetuk tahlil qilish orqali adabiyotni barcha jabhalarda to'liq anglashga xizmat qiluvchi universal vositalardir. Ularning har biri ilmiy yondashuv, tahlil va baholashning turli

yo'llarini taklif qilishi orqali adabiyotni o'rganishda keng ko'lamli imkoniyatlar yaratadi. Metodlarning tarmoqlari va tendensiyalari kundan kunga yangilanib, ilmiy faoliyat jarayonida yanada boyib bormoqda. Bu esa adabiyotshunoslik taraqqiyotini, sohaning innovatsion va chuqur tahliliy salohiyatini yanada oshirib, adabiy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizova, G. (2019). "O'zbek adabiyotshunosligida ijodkor shaxsining yoritilishi." O'zbek tili va adabiyoti, 6(2), 33-41.
2. Abdullaeva, M. (2021). "Adabiy jarayonda zamonaviy tadqiqot metodlari." Filologiya masalalari, 4(1), 120-127.
3. Allaberganova, Z. (2020). "Lekin va strukturalizm: adabiyotshunoslikda yondashuvlar." Adabiy tadqiqotlar, 3(3), 142-149.
4. Anarova, S. (2018). "O'zbek poeziyasi tahlilida psixologik metodlar." O'zbek adabiyoti, 5(4), 75-81.
5. Ergashova, N. (2017). "Adabiy tanqid va zamonaviy metodlar." Tarix va adabiyot, 1(1), 58-65.
6. Islomova, D. (2019). "Adabiyotshunoslikda lingvopoetik yondashuvlar." Yangi O'zbekiston, 2(1), 91-97.
7. Komilov, N. (2018). "Adabiy matnlarning semantik tahlil metodlari." Sharq yulduzi, 7(3), 102-109.
8. Matyoqubova, E. (2022). "Adabiy motivlarni o'rganishda sotsiologik metod." Ilm va jamiyat, 5(2), 43-50.